

קש חיטה כמרכיב כשר בתערובות המזון לפסח

א. הקדמה

ב. הדיון ההלכתי

ג. חימוץ בשעת ייצור תערובות המזון

ד. סיכום

א. הקדמה

כשבוע לפני פסח נדרשים מרכזי המזון לשנות את מרכיבי המזון ולייצר תחמיץ כשר לפסח. במשך שנים היה מקובל שלא משתמשים בקש חיטה כמרכיב בייצור המזון הכשר לפסח. אי הכללתו של קש החיטה בתוך התערובת דורשת הכנסה של חומרים אחרים ויקרים יותר לבליל, כך שמחיר העלות גבוה יותר. חשוב לציין, שבעבר, קש חיטה היה מרכיב חשוב במזון פרות. במהלך השנים השתנתה המציאות, והוא נהפך למרכיב חיוני במזון המיועד לעגלות ולא לפרות. קש החיטה עצמו בודאי אינו מחמיץ, ואף על פי כן, במהלך כל השנים התייחסו לקש החיטה כחמץ, מחשש למציאות שבה גרעיני חיטה מעורבים עם הקש והם עלולים להגיע לידי חימוץ. הואיל וקש החיטה נחשב כמרכיב זול, בשלב ראשון רצינו לבחון האומנם יש מקום לחשוש לנוכחות גרעינים שבבלות הקש¹. לשם כך נערך ניסוי שמטרתו לגלות מהי כמות גרעיני החיטה בבלות. הבדיקה התבצעה כדלהלן:

1. פריסת ניילון על משטח ישר ונקי בגודל של 10X10 מ'.
2. שקילת חמש בלות קש נקיות, מתבנים ומעורומים שונים.
3. הנחנו את חמש הבלות על הניילון, פתחנו את החבלים, ובעזרת קלשון פוררנו את הבלות. לאחר פירור הבלות העברנו את הקש אל מחוץ לניילון, מתוך הנחה שהגרעינים יישארו על הניילון.
4. אמדנו את הגרעינים שנשארו על הניילון על ידי שקילה.
5. חזרנו על הניסוי שלוש פעמים.

כבר בתחילת הניסוי התגלה שיש מעט גרעינים בערמות קש החיטה. לאור ממצאי הניסוי נשאלה השאלה, האם צריך לחשוש לאיסור חמץ בתכולת הבלות. כאמור, בבלות של קש חיטה מעורבת כמות מזערית של שבולים, שהן שאריות מהקציר; סביר להניח, שלא ירדו גשמים על הבלות, וגם אם ירד גשם, הרי שיש לנו ספק אם הגשם הגיע לשיבולים והאם החיטה החמיצה.

נדון בהיבט ההלכתי של סוגיה זו, ונתמקד גם בשאלה אם יש לחשוש לחימוץ של השיבולים שנמצאות בתוך הבלות, במהלך ייצור התחמיץ (תערובת מזון הבהמות).

1. ערמות גדולות ולחוצות היטב של קש חיטה.

ב. הדיון ההלכתי

הרשב"א בתשובותיו (ח"א סי' קב, הובא בב"י או"ח סי' תסז) דן בסוגיה סבוכה יותר - חטים שירדו עליהם גשמים, וזה לשון תשובתו:

"שאלת עוד, השנה שעברה רבו הגשמים ונפלו על הערמות שבשדות, עד שהיו קצת מן השבלים שעל הערמות מעלין צמחים. היש לחוש בפסח משום חמץ בחטים של אותו קציר, או נאמר שאין המים נכנסין בתוך הערמה לפי שהם מרבין עליה תבן ובנין אותה כמין כותל? או נחוש, שהרי אותן שהחמיצו נתערבו בתוך השאר בשעת דישה? ואפילו תמצא לומר שנתבטלו ברוב קודם הפסח, יש לחוש לגרירה, שהגררים שהחמיצו גררו כל השאר, שגריר זה מחמיץ שבצדו והשני לשלישי ויעבור אל לא תכלית.

תשובה: מסתברא שאין לחוש לחטים סתם של אותה שנה, שאם אתה אומר כן, לחם לא נאכל בפסח, כי אין שנה שלא ירדו גשמים על הערמות שבשדות; ומה נעשה לארצות שיש להן רוב דגן ומלאו הגרנות ערמות בר עד ניתך מים עליהם אף בימות הגשמים? אם כן בא ונאסור עליהם שלא לאכול מחמשת המינין בפסח! אלא שדבר תורה הולכין בכל מקום אחר הרוב, ואפילו ברובא דליתא קמן כקטן וקטנה, וכל תבואה שתבוא לידינו אנו דנין אותה אחר הרוב, ואין הרוב מחמיץ.

ואפילו אותן ערמות שראינו שנפלו עליהם גשמים אנו תולין בהן להקל, שמא לא נכנסו בהן מים אלא בשבולין העליונים אבל לא שבבטן הערמה, וכן הדבר ידוע וניכר לעין. ואפילו תמצא לומר שנכנסו, שמא לא הספיקו להחמיץ, שלא כל שבא במים מחמיץ, ויעיד עליו הדעת. ועוד, ליתא תעיד, שלותתין אפילו חטין ואפילו לכתחילה, ואין אומרים כיון שבאו במים החמיצו. והוה ליה ספק ספיקא ולקולא..."

תשובתו של הרשב"א נפסקה בשולחן ערוך (או"ח סי' תסז סע' ד):

"שנה שרבו גשמים וירדו על ערמות שבשדות עד שהיו קצת מהשבלים שעל הערמות מעלים צמחים, אין חוששין לסתם חטים של אותה שנה".

בתשובה זו דן הרשב"א האם ניתן לאפות מצה מחיטה בשיבוליה, שירד עליה גשם רב. הרשב"א מכריע להקל בדבר, אע"פ שידוע שירד גשם על הערימה. הוא מתיר לאפות מצה מחטים אלו כל זמן שלא היה שינוי במראיתם.

בין תשובת הרשב"א ובין בלות הקש קיים הבדל מהותי לקולא. בעוד הרשב"א דן בענין מאכל אדם, דהיינו איסור כרת של אכילת חמץ, הרי שאנו דנים ביחס למאכל בהמה, דהיינו איסור לאו דבל יראה ובל ימצא ואיסור האכלת בהמה בחמץ, המוגדר כאיסור הנאה. זאת ועוד - הנתונים המציאותיים שונים בתכלית:

1. בערמת 'קש חיטה' יש מעט שבולים.

2. לא ידוע לנו שירדו גשמים על הבלות ועל פירוב לא יורדים גשמים על חיטה שנקצרה בארץ ישראל. ר' יעקב עטלינגר דן בתשובותיו (שו"ת בנין ציון החדשות סי' ה) בדברי הרשב"א, ומוסיף נקודה חשובה לדיון שלנו, וז"ל:

"ועוד נלענ"ד שיש חילוק רב בין חטים שהגשמים מזלפים עליהם ובין שבלים שירדו עליהן גשמים: שבחטים שהם בלי לבוש, המים נכנסים מיד תוך החטה ונתלחלח, ויש חשש חימוץ, אבל בירדו על השבלים שהם לבוש לחיטה שבתוכה, המים נבלעים תוך הלבוש, והחטה שבתוכה לא נתלחלח רק

מעט, וכמעט בלתי אפשר שתחמיץ".

לפי דעתו, הסיכוי שחיטה בשיבוליה תחמיץ נמוך ביותר, ולשיטתו ניתן ללמוד קל וחומר לנידון דידן, שהרי אנו עוסקים בשיבולים המעורבים בתוך קש החיטה, וחשש החימוץ בהם פוחת והולך. ובכל זאת, הייתי נמנע מלסמוך רק על טיעונו של ה'בנין ציון', ובפרט לאחר שערך השולחן (סי' תסז סע' ג) חולק על דבריו:

"אבל בעת הקצירה, שידוע שנתפזרו מעט מעט על פני השדה, ומניחים אותם הרבה זמן עד שמעמידים ערמות, הלא פשיטא שגשמים שולטים בכל שיבולת ושיבולת, יש לומר דודאי ידעין שחטים אלו בהקצרים ירדו עליהם גשמים, ודאי אסור ליטול מהם בפסח. אך בסתמא לא מחזקין רעותא, מפני שרובא דרובא אין קוצרין ביום סגריר, אפילו אינם יהודים, משום קלקול התבואה". אך כאמור, יש סבירות גבוהה שקש החיטה כלל לא בא במגע עם מים, וסביר שבמהלך הקצירה בארץ כמעט ולא ירדו גשמים חזקים², ולכן אין להחזיק את הבלות בחשש של חמץ.

לסיכום: קשה לחוש לחימוץ הגרעינים שמצויים בתוך קש חיטה, מכמה סיבות:

1. סביר שלא ירדו גשמים, ויש ללכת אחר הרוב ולא להחזיק את הבלות בריעותא.

2. גם אם ירדו גשמים, הרי שיש ס' להחזיק, כדברי הרשב"א.

3. לדעת ה'בנין ציון', חשש החימוץ בחיטה בשיבוליה רחוק ביותר, ואם כן קל וחומר שמדובר בחשש רחוק כאשר גרעיני החיטה חבויים בתוך ערימת הקש.

ג. חימוץ בשעת ייצור תערובת המזון

גם אם נניח שאין חשש חימוץ בזמן שקש החיטה נמצא בבלות, יש לבחון האם עלינו לחשוש לכך שקש החיטה יחמיץ בתהליך ייצור תערובת המזון. חשש זה מתעורר לאור העובדה שבתהליך הייצור ישנה רטיבות, ושמצא בכוחה להחמיץ את הגרעינים שהסתננו לקש החיטה.

נקדים ונאמר, שבמהלך יצירת בליל המזון ניתן לקבוע שלא יהיה מרכיב של מים בביליל. הרטיבות באה מהלחות של המזון עצמו המצוי בביליל והגדרתו ההלכתית היא מי פירות.

השו"ע פוסק שמי פירות אינם מחמיצים (סי' תסב, סע' א), ואף לדעת הרמ"א, שמחמיר במי פירות, ניתן להקל ולהתיר לזקן או חולה לאכול מצה עשירה. היתר זה של הרמ"א מלמדנו שאין כאן איסור מוחלט.

סברא הגיונית היא, שמאכל מסוים המותר למאן דהו באכילה, לא יחול עליו איסור בל יראה ובל ימצא, וכמו כן יהיה מותר ליהנות ממנו. סברא זו יצאה מקולמוסו של תרומת הדשן (סי' קיג), בתשובתו על קטניות:

"תבואה של מיני קטנית שאינה מחמשת המינים שנפל עליה מים, וקרוב לודאי הוא שנתחמצה, שרי להשהות בפסח או לאו? תשובה: יראה דשרי, וכן השיב לי אחד מהגדולים בתשובה אחת, וכתב טעם לדבריו, משום דרבינו יחיאל וחביריו מתירין אפי' באכילה, אינהו אכלי ואנן לא משהינן?!" ואם כך הם פני הדברים בדבר שיש בו מחלוקת, ויש האוסרים לחלוטין לאוכלו בפסח, קל וחומר שבדבר שמוסכם לכו"ע יש אפשרות לאוכלו, שאין בו איסור בל יראה ובל ימצא ולא איסור הנאה.

2. ועיין עוד בשערי תשובה (סי' תסז סק"ב).

ראיה לכך ניתן להביא מהלכה שדנה בכשרותו של דבש שנתערבה בו חיטה. השו"ע (סי' תסב סע' ו) פוסק:

"חיטה שנמצאת בדבש או ביין וחומץ, מותר, ובלבד שלא נתערב בהם מים".

והסביר המשנה ברורה (ס"ק כב):

"מותר - הדבש והיין, ולא אמרינן שנתחמצו ע"י החיטה אפילו נתרככה ונתבקעה שם, שאין מי פירות מחמיצין".

אין מקום להבדיל בין חיטה שמצויה בדבש לבין גרעיני החיטה המצויים בתוך הבליל ונרטבים מחמת החומרים שבבליל. ולכן גם בנידו"ד יש לומר שהשילוב בין החיטה למי הפירות אינו מחמיץ את התערובת, והיא מותרת לאכילת בהמה.

גם נחשוש ונאמר שגרעיני החיטה שמצויים בקש מחמיצים בתהליך ייצור הבליל, יש עדיין מקום להתיר לכתחילה לייצר עד ערב פסח תערובת עם קש חיטה. הטעם לכך הוא שלשיטת המחבר (סי' תמז סע' ד), החמץ מתבטל ואינו חוזר וניעור, ואף לשיטת הרמ"א, המחמיר וסובר כי החמץ חוזר וניעור, הכא מיירי בתערובת לח בלח, שלגביה פסק הרמ"א כתרומת הדשן (סי' קיד), שהחמץ אינו חוזר וניעור.

ד. סיכום

שאלת השימוש בקש חיטה בתוך תערובת המזון לפסח, יש בה כדי להציף שאלת יסוד בכשרות מרכז מזון. באופן עקרוני, לאור העובדה שבליל המזון מוכן ע"י מי פירות בלבד, היינו יכולים ולהפליג ולומר שגם תחמיץ חיטה (ולא רק תחמיץ קש החיטה) יהיה מותר לשימוש בפסח. גם אם נניח שיש להחמיר בתחמיץ חיטה, יש לכאורה סיבות רבות מדוע להתיר את השימוש בקש החיטה, כפי שצינו לעיל: הקש עצמו אינו מחמיץ; ספק האם השיבולים המעטות שבו מחמיצות במים (בנין ציון); ובמהלך הייצור לא באה התערובת במגע עם מים אלא רק עם מי פירות. מדוע אם כן ניהוש לריעותא בדבר שמוחזק כמותר?!

על אף האמור, למעשה דחו המשגיחים דחו את האפשרות להשתמש בקש חיטה. הסיבה לכך היא החשש שמא החקלאים בשטח יוסיפו חיטה, כך שבפועל יאכלו הבהמות חמץ, וקיים קושי לאכוף ולהשגיח שדבר זה לא יתרחש. על אף שמבחינה הלכתית יש מקום להקל, עלינו להתחשב בהיבט המציאותי, ונראה לי שכן ראוי לנהוג:

א. מצד הדין יש להתיר ייצור תערובות המכילות קש חיטה עד ערב פסח ממש, על אף שייאכלו בתוך הפסח, ואין לחשוש לחימוץ. הטעם לכך הוא, שגם אם הגרעינים שבקש הוחמצו הרי שהתבטלו בתערובת. תערובת זו מוגדרת כתערובת לח בלח, ולכולי עלמא החמץ אינו חוזר וניעור.

ב. יש מקום לשקול להתיר ייצור בליל מזון הכולל בתוכו קש חיטה גם במהלך הפסח, ובתנאי שלא משתמשים במים בהליך הייצור. במקרה כזה אין לחשוש לחימוץ, שכן הייצור נעשה במי פירות, והואיל והגרעין מצוי בשיבולתו אין לחוש לחימוץ גם אם חדרו מעט מים. על מנת להתמודד עם החשש שמא יוסיפו חיטה לבליל, יש להתנות את הייצור במקום שיש השגחה במהלך הפסח.